
Соціальна філософія

УДК 37.026.9:116

Кравченко А. А.**Кандидат історичних наук, докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова***ТВОРЧИСТЬ УЧИТЕЛЯ В ПАРАМЕТРАХ МОДУСІВ
«ІНФОРМАЦІЇ» І «ЗНАННЯ».**

Досліджується проблема творчої діяльності учителя в контексті особливостей сучасного інформаційного суспільства, яке породжує нову культуру мислення і знання, що обумовлює нові параметри освітнього процесу, характер спілкування та світосприйняття.

Ключові слова: *творчість, учитель, знання, інформація, ідентичність, мережа, віртуальний.*

Постановка проблеми. Сучасність характеризується як епоха фундаментальних трансформацій всіх сфер суспільного буття. Соціально-культурні трансформації детермінують відповідні зрушення в межах освітнього простору. Суб'єкти освітньої діяльності змушені реагувати на ті виклики, які ставить перед людиною нова соціально-економічна реальність. Внаслідок цього відбуваються зрушення засад та функцій діяльності вчителя в сучасному світі.

Сучасність, в якій розгортається діяльність вчителя, може бути охарактеризована як діалог різноманітних культурних практик. Бінарна опозиція «високого» та «низького», «сакрального» та «профанного», «старого» та «нового», «традиції» та «інновації», «зовнішнього» та «внутрішнього», «порядку» та «хаосу» поступається місцем ситуації їх одночасної співприсутності. В цих умовах виникає простір для творчої самореалізації нових можливостей людського буття. Разом із тим в ситуації, коли «все можливе», зникають будь-які сталі орієнтири, які могли б спрямовувати людську активність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності та оцінки основ і функцій діяльності вчителя в світі сучасної культури

досліджується в працях В.Г. Кременя, В.П. Андрущенка, В.П. Беха, С.В. Пролєєва, М.В. Ліпіна, С.Б. Кримського та ін. Методологічною основою проблеми освіти в інформаційному суспільстві стали праці П. Друкера, М. Кастельса, Е. Тоффлера та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Переважна частина наукових робіт з даної проблематики вирішує питання загального порядку, в контексті традиційних підходів і абстрактних ідеалів, що не дозволяє виявити реальну картину сучасного стану освіти та ролі в ній учителя. Тому в даній роботі запропоновано розгляд творчої само-реалізації людського буття.

Формування завдань та цілей статті. Метою статті є аналіз, оцінка та узагальнення основних проблем розвитку сучасного освітнього простору — адаптації і творчості, в здійсненні яких відбувається креативне конституювання людської самості.

Виклад основного матеріалу. Сучасність характеризується повною емансипацією людини. Проте це призводить до поширення апатії та конформізму в сучасному суспільстві. Внаслідок цього домінуючою соціальною позицією виступає конформізм та адаптативна форма поведінки. Досліджуючи наявний соціум, Ж. Бодрійяр описує його як тотальне звільнення, «вибух» свободи у всіх сферах [1, с. 7]. У процесі реалізації «проєкту модерну» відбулося змішання матеріального, раціонального, сексуального, критичного та антикритичного. Цивілізація пройшла усіма шляхами, виробляючи різноманітні предмети, символи, ідеології та насолоди, проте сьогодні «гра завершена», «все звільнено», — стверджує Ж. Бодрійяр. «Ми поспішаємо у порожнечу, тому що всі кінцеві цілі звільнення залишилися позаду, нас невідступно переслідує і мучить передбачення всіх результатів, апріорне знання всіх знаків, форм і бажань» [1, с. 7–8]. Таким чином, в сучасній цивілізації стверджується «суспільство спектаклю» (Г. Дебор), або, висловлюючись термінами Ж. Бодрійяра, стверджується «царство симулякрів», де творчий потенціал людства постає позбавлений мети свого існування.

Описана ситуація характеризується відсутністю чітких ціннісних орієнтирів життєдіяльності людини. Для сфери освіти це означає зникнення того «взірця», відповідно до якого раніше організовувалась педагогічна діяльність. Відбувається нівелювання ідеологічних, релігійних та культурних детермінант освітнього простору. Вчитель втрачає зовнішні орієнтири колишніх авторитетів та змушений діяти в нових

невизначених умовах. Внаслідок цього зростає його відповідальність за ті форми та способи, яких набуває освітній процес.

Зазначимо, що абстрактність ідеалів діяльності вчителя неминуче призводить до абстрактності, частковості та однобічності педагогічного процесу в цілому. Освіта, слідом за суспільством, перетворюється на «спектакль». «Образи, — писав Г. Дебор, — відірвані від різних аспектів життя, тепер злилися в єдиному вируючому потоці, в якому колишню єдність життя вже не відновити. Реальність, розглянута по частинах, постає перед нами вже в якості власної цілісності, у вигляді особливого, самостійного псевдосвіту, який можна лише споглядати. Всі образи навколишнього світу зібрані у самостійний всесвіт образів, який наскрізь проникнений чванливою брехнею. Вистава взагалі, як конкретна інверсія життя, є самостійний рух неживого» [2, с. 9]. В силу сказаного діяльність вчителя інституалізується, набуває закріплених в інструкціях та програмах форм за рахунок живого діяльнісного спілкування в освітньому просторі.

Сутність «суспільства спектаклю» Г. Дебор визначає як втрату безпосередньої суб'єктності, адже все те, що раніше переживалося безпосередньо, віднині витіснено у видимість «спектаклю». Термін «спектакль» означає «суспільні відносини, опосередковані образами» [2, с. 9]. Важливу роль у становленні «суспільства спектаклю» відіграють засоби масової інформації. На сучасному етапі відбувається підпорядкування природи культурою настільки, що «її доводиться штучно відновлювати в якості однієї з культурних форм» [5, с. 505]. Ми стали жити не в природному, а переважно інформаційному світі.

Разом з тим потрібно зважати, що на відміну від інформації природа знання передбачає наявність ініціативного та вільного індивіда. Втім, знання можуть виступати не тільки предметом творчого пізнання та самопізнання, вони можуть бути також предметом споживання, коли потреба у знаннях диктується наявним попитом. Сучасна організація суспільства детермінується необхідністю швидко та ефективно виробляти і використовувати знання. В «інформаційну епоху» людина постійно опиняється в ситуаціях, діяти в яких її «не навчили». Саме це «розумне незнання» виявляється її конкурентною перевагою. Здатність діяти відповідно до вимог нової ситуації, тобто здатність швидко змінювати схеми діяльності, дозволяють людині ефективно використовувати зміни оточуючого середовища. Жорстка прив'язаність до механічного відтворення завчених схем та алгоритмів діяльності прирікають інди-

віда на програвш у конкурентній боротьбі в глобальному інформаційному світі. Таким чином, діяльність вчителя повинна припинити бути задачею суми готових знань, натомість має спрямовуватися на розвиток універсальних здібностей людини.

Для того, щоб «виживати», сучасне суспільство, так само як і окрема людина, повинні вміти позбавлятися від «вчорашніх завдань» та традицій, і спрямовувати звільнену в результаті цього енергію на нові, більш продуктивні завдання. Адже якщо організація «збирається максимально використовувати свої можливості, вона повинна своєчасно відмовлятися від непродуктивних та позбавлятися застарілих напрямків діяльності» [3, с. 169]. Тобто для подальшого існування людина та організації змушені постійно змінюватись. Модернізація, або цілеспрямована зміна, постає нормою сучасного життя. У ситуації відсутності «метанаративів» та плюралізму цінностей критерій трансформацій визначається ситуативними потребами практичної діяльності. Таким чином, головним орієнтиром існування та розвитку сучасної соціальної організації постає прагматична ефективність.

Із вступом суспільства в соціотехнічну стадію розвитку, людське буття перетворюється у «людсько-машинне» (В. А. Кутир'юв). Нова духовність, яка формується на основі інформаційного і матеріального буття, роз'єданого по всіх параметрах, має зовсім інші виміри, яким не відповідають критерії альтруїзму, «всезагального» — добра, блага, добробуту, сили щастя тощо. Нове штучне середовище «сканує» людину, приймає тільки її «інформаційний аспект», вводячи її як цілісну істоту в стан кризи [8, с. 176].

Важливим є те, що в умовах інформаційної ери історична тенденція полягає в тому, що домінуючі функції і процеси все більше виявляються організованими за принципом мереж. Саме мережі становлять нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення «мережевої» логіки значною мірою позначається на логіці розгортання діяльності сучасного вчителя [5, с. 494]. Відкритість, висока динамічність соціальних структур з мережевою основою, поширюється на сферу освітніх інновацій, введення яких не призведе до хаосу тільки за умови здатності суб'єктів освітнього простору до самоорганізації, самовідтворення, самореферентності. Здатність діяти самочинно стає невід'ємною частиною сучасного суспільства — суспільства, в якому інформація набуває товарного статусу. Процес комунікації стає невід'ємною частиною феномена інформації, а найбільш поширеним видом діяльності стає інтелектуальна

праця. В цих умовах інформаційно-комунікативні системи виступають специфічним посередником між соціальними суб'єктами.

Визначальним фактором соціальної диференціації в «інформаційному суспільстві» стає рівень освіти та доступ до інформаційних ресурсів. Здатність розпредметнення культурної спадщини поряд із власністю визначають соціальний статус окремих індивідів та цілих країн. Знання поряд з силою та багатством постає джерелом влади в сучасному світі. Причому, як зазначає Е. Тоффлер, вирішальна відмінність між насиллям, багатством та знанням полягає у тому, що сила та багатство належать сильним та заможним. Натомість дійсно революційною характеристикою знання є те, що ним можуть володіти також слабкі та бідні [7, с. 42]. Таким чином, привілейована спільнота людей буде визначатися рівнем освіти, і цей факт накладає на діяльність вчителя додаткові зобов'язання.

Слід зазначити, що освіта та знання в «інформаційному суспільстві» з одного боку виступають як чинники демократизації та плюралізації суспільства. Втім, з іншого боку, вони постають причиною соціальної диференціації. Дистанція між невіглаством та освіченістю набагато більша, ніж між багатством та бідністю. Знання неможливо відібрати без наявності відповідно підготовленої особистості. Багатство може бути байдужим до якості особистості, знання — ні. Соціальна взаємодія у «інформаційному суспільстві» буде визначатися здатністю не тільки доступу та збереження інформації, більш важливою є здатність створювати нові знання. Цей світ буде наповнений «двома різними популяціями: тією, що взаємодіє, та включеною у взаємодію, тобто тими, хто здатний вибирати свої мультиспрямовані ланцюги комунікацій, та тими, кому будуть надавати обмежену кількість наперед «запакованих» варіантів вибору» [4, с. 350]. Відповідно, детермінанти соціальних конфліктів переміщуються з економічної сфери в сферу культури. Йдеться про те, що принципи розвитку економічної сфери розповсюджуються на сферу культури. Відбувається комерціалізація культури, в якій основним критерієм діяльності знову ж таки виявляється ефективність.

Важливою особливістю нового суспільного устрою є його «технологізація». «Машинна» техніка поступається місцем «інтелектуальній» техніці. Повсякденне життя людини тепер вписане у технологічний контекст, що призводить до відповідних змін у способах поведінки та мислення. Строгість, систематичність та лінійність «типографного мислення» виявляється непридатною в умовах «віртуальної культури».

«Галактика Гутенберга» культивувала здатність відсторонено, критично осмислювати надрукований текст. Для цього необхідно мислити послідовно, концептуально. «Швидкість» такого об'єктивного мислення є набагато меншою, ніж «швидкість» сприйняття повідомлень «віртуальної реальності». В межах останньої людина вже не здатна дистанціюватися від потоку повідомлень. Вона розчиняється в «екстазі комунікацій» (Ж. Бодрійяр) та втрачає безпосередність співпричетності до буття. Тому формується неконструктивне та іронічне ставлення до оточуючого людину «віртуального» світу, адже він постає множиною копій.

Описана ситуація є новою не тільки для людської психіки та культури, а здійснює трансформаційний вплив на освітній простір. Мова йде про те, що сьогодні одночасно співіснують тимчасове та вічне, мінливе та незмінне, хаос і порядок. Освіта як дещо усталене випробовується невизначеністю. Діяльність вчителя випробовується теж, разом з тими спільнотами, до яких він належить. Але соціокультурні трансформації не можуть відбуватися без відповідних змін внутрішнього світу людини. Дійсна модернізація освіти неможлива поза трансформацією суб'єкта цієї модернізації. Зовнішні зміни освіти спираються на внутрішні зміни особистості вчителя.

В контексті зазначених міркувань загострюється питання культури та етичних засад «інформаційного світу» та людської активності у ньому. Слід підкреслити, що зазначений етичний фундамент не є новою культурою, якщо розуміти її в традиційному значенні сукупності певних цінностей. Мережева організація суспільства передбачає поєднання різноманітних суб'єктів у спільну мережу, що унеможливило існування у ній єдиної системи цінностей. Так само «дух інформаціоналізму» не є сукупністю інститутів, оскільки розвиток мережевих підприємств формується у різних інституційних оточеннях. Хоча з точки зору М. Кастельса, «інформаційна епоха» має загальний «культурний код». Він складається з багатьох культур, багатьох цінностей, багатьох проєктів, які виникають у свідомості та утворюють можливості для формування стратегій діяльності різних учасників мереж. «Це дійсно культура, але культура ефемерного, культура кожного стратегічного рішення, швидше ковдра з клаптиків, яка зшита з досвіду та інтересів, ніж хартія прав та обов'язків. Це багатолика віртуальна культура... Але це і не фантазія, це дієва сила, оскільки вона надає інформацію для

владних економічних рішень у кожен момент життя мережі та здійснює їх» [4, с. 197–198].

Нова культурна ситуація актуалізує проблему духовності. Адже саме завдяки духовності людина здатна протистояти емпіричному контексту свого повсякденного існування [6, с. 55]. Це стає можливо завдяки актуалізації ціннісного надбання людства у життєдіяльності людини чи суспільства. Важливо пам'ятати, що саме духовність є засадою самотождності та самочинності людської самості.

В контексті цих міркувань стає зрозумілим, що «інформаційне суспільство» породжує «віртуальну культуру» та новий тип духовності. Способом її існування постає стала та непередбачувана трансформація. Спроби кристалізації параметрів цієї культури призводять до її моментального застарівання. Мінливість постає характерною особливістю цього віртуального простору. Цією рисою нова культурна ситуація кардинально відрізняється від своїх традиційних, класичних аналогів. Для класичної культури було властиве прагнення через творчість піднятися над своїм часом до рівня загальнолюдської історії. Вона, висловлюючись метафорично, розгоргалась у вічності, була співпричетна всезагальним засадам людського буття. Натомість сучасна «віртуальна культура» створює можливості гнучкого пристосування до умов, що динамічно змінюються. «Дух інформаціоналізму» є культурою «творчого руйнування», прискореною до швидкості оптичних електронних ланцюгів, через які проходять її сигнали» [6, с. 180].

Фактом, що детермінує трансформацію функцій вчителя в сучасному суспільстві, є охоплення інформаційними потоками більшості видів культурної життєдіяльності у всьому її розмаїтті. Мова йде про те, що знання та інформація постають загальнодоступними. Внаслідок цього долається відмінність між аудіо-візуальними засобами та друкованими засобами масової інформації, загальнодоступною і високою культурою, розвагами та інформацією, освітою і пропагандою. Всі прояви культури, від найгірших до кращих, від самих елітних до найпопулярніших, з'єднуються в цьому «цифровому всесвіті» та утворюють нове символічне середовище. Таким чином, в межах «інформаційного суспільства» вперше віртуальність постає новою реальністю, у якій людина отримує новий досвід.

Подібні «віртуальні» соціокультурні умови кардинальним чином трансформують ситуацію людини. Постійна мінливість унеможливило утворення цілісної людської самості. Класична культура передбачала

існування граничного досвіду — по суті, вона була практикою такого досвіду. Трансцендування за визначені наявні межі емпіричного існування із необхідністю надавало людині граничний досвід. Завдання «пізнати самого себе» означало розуміння людської природи як креативного виходу за межі наявного. Людина тут сприймається не як даність, а як завдання. Причому, завдання це реалізувалось тільки при засвоєнні певної всезагальнолюдської субстанції, якою могла виступати історія, культура, «світ Ідей» або «Абсолютна Ідея». Завжди людина була співпричетна субстанційним началам, які значно перевищували можливості її тимчасового існування.

На противагу класичному періоду «інформаційна епоха» розчиняє індивіда у плінності існування «тут і тепер». Саме в цю епоху постає можливість проголошення «кінця історії» (Ф. Фукуяма). Організація людської спільноти відповідно до віртуальних мереж передбачає звільнення від «тягаря історії» та пов'язаної з нею людською ідентичністю. Віртуальна реальність не є цілісною, вона виступає процесом постійного перекомбінування наявних можливостей. Це обумовлює появу відповідної мозаїчної культури. Відсутність центру, який би впорядковував периферію соціокультурного простору, неминуче призводить до появи синергетичної (хаотичної) структури. Мережа є її конкретним вираженням. «Віртуальна культура» влаштована надзвичайно мозаїчно, а не ієрархічно. Знання та інформація у цьому світі ієрархічно не впорядковані. Розважальні повідомлення можуть бути розташовані поряд з науковими знаннями або інформацією про природні катаклізми. Поширення інформаційних мереж посилює мозаїчність представлені інформації, що визначає характер спілкування та зумовлює сам спосіб сприйняття й орієнтації у світі. Цілісність світосприйняття у сучасній людині порушується. Це не могло не позначитися на способах людської самоідентичності. В результаті пізнання світу та «самопізнання» людина отримує знання, яке мозаїчно організоване, тобто представляє собою еkleктичну сукупність розпорошених та децентрованих конфігурацій в горизонті множинного, а тому й неминуче фрагментарного дискурсу.

Висновки. Культура виробила два способи життєдіяльності в ситуації динамічних трансформацій суспільного буття — це адаптація та творчість. Звичайно, що вони не існують у чистому вигляді. У житті конкретної людини адаптаційні та творчі способи поведінки тісно переплетені, проте зазвичай у різних індивідів певна стратегія самореалізації

є домінуючою. В одному випадку людина буде некритично пристосовуватись до наявних вимог соціуму та проявляти творчість виключно в межах цього завдання. В іншому випадку, навпаки, підпорядкованим моментом буття людини буде саме завдання адаптуватися до існуючих вимог. Провідну роль тоді відіграє критичне осмислення та перетворення наявного соціуму. Зазначимо, що саме творча позиція людини є такою, що відповідає сутності людини. Адже становлення людського відбувається саме у горизонті творчості, тобто, як самочинний розвиток, креативне конституювання людської самості.

Список використаних джерел:

1. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла [Текст] / Ж. Бодрийяр; Пер. Л. Любарской, Е. Марковской. — М.: Добросвет, 2000—258 с.
2. Дебор Г. Общество спектакля [Текст] / Г. Дебор; Пер. с фр. С. Офертаса и М. Якубович. — М.: Логос, 1999. — 224 с.
3. Друкер П. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества [Текст] / П. Друкер; Пер. с. англ. — М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2007. — 336 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс; Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 606 с.
5. Кастельс М. Становление общества сетевых структур [Текст] / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1999. — С. 492–505.
6. Кримський С. Б. Ранкові роздуми [Текст]: зб. ст. / С. Б. Кримський; худож. Оформ. О. Білецького. — К.: Майстерня Білецьких, 2009. — 114 с.
7. Тоффлер Э. Метаморфозы власти [Текст] / Э. Тоффлер; Пер. с англ. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 669 с.
8. Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації: монографія / кол. авторів; за ред. Т. С. Смовженко, З. Е. Скринник. — К.: УБС НБУ, 2010. — 463 с.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2013 р.

Кравченко А. А. «Творчество учителя в параметрах модусов «информации» и «знания»

Исследуется проблема творческой деятельности учителя в контексте особенностей современного информационного общества, которое рождает новую культуру мышления и знания, что обуславливает новые параметры процесса образования, характер общения и мировосприятия.

Ключевые слова: *творчество, учитель, знание, информация, идентичность, сеть, виртуальный.*

Kravchenko A.A. Teacher's creative activity in the parameters of the modes of information and knowledge

The paper investigates the problem of teacher's creative activity in the context of the features of the modern information society, which creates a new culture of thinking and knowledge, which leads to the new parameters of education, the nature of communication and worldview.

Keywords: *creation, teacher, knowledge, information, identity, network, virtual.*